

Rozhovor se sociologem Janem Jandouřkem o náboženském nacionalismu v Rusku

MEZI IMPÉRIEM, NÁRODEM A VĚČNOSTÍ

Pavol Bargár

Jan Jandouřek (*1965), sociolog a publicista. Je autorem několika publikací z oblasti sociologie, zabývá se spiritualitou v moderním světě a problematikou dezinformací. Z knih: *Svatí a kacíři světových náboženství* (Portál 1998), *Sociologický slovník* (Portál 2001), *Úvod do sociologie* (Portál 2003), *Průvodce sociologií* (Grada 2008), *Vzestup a pád moderního ateismu* (Grada 2010).

Ako vnímate vzťah náboženstva a národnosti v súčasnom Rusku?

V Rusku nežije jen jedna národnost, ačkoliv to tak na dálku často vnímáme. Není tam také jen jedno náboženství. Ortodoxní křesťanství je samozřejmě v centru pozornosti a dnes je také součástí nově vznikající ideologie putinovského státu. Tam patří do mixu, kde najdeme ještě snahu spojit všechny tradice – od carského impéria přes bolševické, sovětské období – až po dnešek. Také zdůrazňování národa, vojenské slávy a vymezení se vůči Západu. Najdeme tu ale také katolíky, protestanty, svědky Jehovovy, sibiřský šamanismus, novopohanství. Skoro bychom na prvním místě měli jmenovat islám. Není náhoda, že vůdce Vladimir Putin hovoří při setkáních s muslimskými představiteli tak uctivě o islámu a to způsobem, který by naše bojovníky proti islámu zřejmě vyděsil. V Rusku postavili jednu z největších mešit na světě. Kavkazské republiky jsou islámské a Čečensko, které vnímáme jako dost samostatnou entitu, je republikou Ruské federace. Tamní Kadyrovův režim nemá ale s republikou nic společného, spíš se blíží dědičné diktatuře a s právem šarí'a.

Môže nám štúdium ruských dejín pomôcť lepšie pochopiť tieto súvislosti?

Zcela jednoznačně. Je to země, která neprošla tím, čím my, oddělením (byť nedůsledným) moci světské a duchovní již ve středověku a naší verzí osvícenství. Vládlo se tam tvrdě, nebo vůbec. Bolševický převrat a nacistický útok zasadily SSSR hluboké rány. Došlo k tomu, že mu my ne zcela rozumíme. Rusové pohrdají úřady, ale poslouchají je, propadají apatii a vynalézají způsoby jak moc, která jim připadá nezměnitelná, obejít. Pokud jde o nedávnou minulost, dění v divokých

90. letech v očích Rusů zdiskreditovalo označení jako demokrat a liberál. V této podobě my to tu neznáme.

Akú úlohu zohráva pri formovaní ruskej národnej identity Ruská pravoslávna cirkev ako hlavný aktér na miestnej náboženskej scéne? Má jej pôsobenie negatívne dopady?

Pravoslavná církev prokázala přes teror a pak vytlačení na okraj oficiální společ-

Jan Jandouřek.

nosti obdivuhodnou schopnost přežít. Přežila zřejmě díky tomu, že byla silně zakořeněna v národní mentalitě. I komunisté nechávali tajně křtít své děti. Boris Jelcin ve svých pamětech vzpomíná na to, jak ho opilý pop při křtu málem utopil a když to Boris přežil, kněz konstatoval, že tak odolný chlapec se bude jmenovat Boris. Vladimir Putin dnes vykládá, jak nosí křížek, který má od maminky. Bývalý důstojník KGB dnes chodí do kostela a líbá ikony. Církev ovšem přežila v různých podobách. Měla kolaboranty v hierarchii dosazené KGB a také své mučedníky.

Ortodoxní křesťanství představuje napojení na nejstarší křesťanské tradice. Moskva chápaná jako „třetí Řím“ dává navíc pocit jisté světové duchovní výluč-

nosti. Vzhledem k dlouhé a skoro nepřerušované tradici nesvobody pro naprostou většinu obyvatel je víra poslední útočiště, kam se lidé mohou ve svém utrpení uchýlit a nějak si ho interpretovat. Je slavnou epizodou historie, že když se J. V. Stalin po napadení nacistickým Německem konečně vynořil a něco řekl, oslovil občany: „Bratři a sestry.“ Od té doby také nastala jistá úleva pro pravoslavnou církev. Současná ruská pravoslavná církev má i svou temnou stránku. Stále má hierarchii, kteří byli kdysi spolupracovníky komunistické tajné policie, je to velmi bohatý ekonomický subjekt, který se pilně věnuje podnikání a je zcela loajální vůči současné moci. Má ovšem také stále své vnitřní disidenty, to k její historii patří.

O pravosláví sa často hovorí v súvislosti s jeho úzkym prepojením s národnou identitou. Je možné byť Rusom a nebyť – aspoň v kultúrnom zmysle – pravoslávnym kresťanom?

Možné to zjevně je, když se v Rusku hlásí 10 procent lidí k islámu, k jiným církvím tři procenta a k jiným náboženstvím asi jedno procento. Těch „nezařazených“ je 15 procent. Aspoň to tak v roce 2017 uváděl průzkum Pewova výzkumného centra. V zemi s ortodoxní tradicí to může nabývat různých forem, tak třeba šéf ruských komunistů Gennadij Zjuganov nedávno vykládal, že Ježíš byl první komunist. Potíže mohou mít členové náboženských společností, jejichž sídlo je v zahraničí, například svědkové Jehovovi, kteří v současnosti čelí perzekuci. Americká komise pro mezinárodní náboženskou svobodu (USCIRF), kterou zřídil Kongres, navrhuje ve své výroční zprávě zveřejněné 21. dubna, aby Rusko, Indie, Sýrie a Vietnam byly zařazeny na seznam „zemí vzbuzujících zvláštní obavy“, což je kategorie vyhrazená pro země, které

„systematicky, trvale a hrubě“ porušují náboženské svobody. Zpráva USCIRF uvádí, že „podmínky náboženské svobody v Rusku se v loňském roce zhoršily“, přičemž vláda se zaměřila na náboženské menšiny považované za „netradiční“ a ukládala jim pokuty, zadržovala je a vznášela proti nim obvinění. Jen proti zakázaným svědkům Jehovovým bylo zahájeno celkem 188 trestních řízení, zatímco u jejich členů bylo provedeno 477 domovních prohlídek, přičemž razie a výslechy zahrnovaly „případy mučení, které nadále zůstávají nevyšetřeny a nepotrestány“. V roce 2017 Rusko postavilo tuto náboženskou skupinu mimo zákon a označilo ji za „extremistickou“. V ruském regionu severního Kavkazu „bezpečnostní složky jednaly beztrestně, zatýkaly nebo unášely osoby podezřelé i z pouhého napojení na islamistické bojůvky i na sekulární politickou opozici“. Na okupovaném Krymu mělo prosazování „represivních“ ruských zákonů a náboženské politiky za následek stíhání pokojných náboženských aktivit a zákazy skupin, které byly na poloostrově podle ukrajinského práva legální. Nejméně 16 krymských muslimů bylo odsouzeno k trestům odnětí svobody na základě „vymyšlených obvinění z extremismu a terorismu“.

Zřejmě najznámější postavou dnešního ruského nábožensky motivovaného nacionalismu je Alexander Dugin. Ako ho hodnotíte z perspektívy sociológa, teológa a religionistu?

Dugin v jednom rozhovoru řekl: „Snažím se vytvořit globální anti-modernistickou frontu, která bude bojovat proti všemu, co je moderní. Především proti Západu, liberalismu, americkému imperialismu, teorii lidských práv, proti všemu, co považuji za vrcholovou formu modernity. Je to pragmatický údel – musíme sjednotit Číňany, Íránce, islamisty, Rusy, populisty, Afričany, Latinoameričany, kteří ze svých lokálních důvodů také vedou povstání proti západní modernitě, liberalismu a globalizaci. Proto jsem třeba podporovatel Donalda Trumpa a všeho, co stojí proti pokročilému modernismu.“ A také: „Neodmítám ale nějak povrchně jen moderní kulturu, vadí mi modernita jako taková – mým cílem je nekonečno, věčnost, která si zaslouží jako součást antické kultury obranu.“ A také: „Jsem protivníkem moderního ducha, filozofie, moderní

vědy, moderního pojetí člověka a moderní kultury. Liberalismus je podle mé analýzy nejčistší manifestací ducha modernity... Než budete osvobozovat jedince, třídy, rasy, musíte definovat, co je vůbec člověk. A pak teprve přemýšlet, jestli vůbec osvobození žádá, a když, tak jaké.“

To zní všechno velmi hluboce. Pak se ale dozvíte, že vyčítá Vladimíru Putinovi, že vojensky neovládl Ukrajinu. Pak nás napadne, co by takový Dugin udělal s námi a všemi, co třeba nebudou chtít „definovat člověka“ tak, jak ho chce definovat on. Ať si definuje, co chce, ale nemusí kvůli tomu schvalovat obsazení části Ukrajiny a Gruzie a spojovat se s islamisty.

Nahráva rozmachu náboženského nacionalismu v Rusku politika Vladimíra Putina? V akom zmysle?

Vládcí se rádi odvolávají na absolutní hodnoty. Čím absolutističtější je vládce, tím absolutnějšími hodnotami si chce posloužit. Abyste mohli zavírat, mučit a zabíjet lidi, potřebujete k tomu opravdu silné zdůvodnění. Náboženství je ideální. Duchovní představitelé se taky nezdráhají pomoci si silou „světského ramene“, protože když přece hlásají pravdu, co je špatného na tom jí trochu pomoci a věci urychlit? Po pádu komunismu nastalo ideové vakuum, které do sebe hned nasálo to, co bylo nejbližší. Náboženské, nacionalistické a imperiální ideje. Putin podporuje církev a církev podporuje Putina. Proto moskevský patriarcha může Putina vyhlašovat za dar od Boha a Putin zase církvi poskytne nějaké ty ekonomické výjimky. Přesto se dají nalézt nějaké rozdíly. Církev je žárlivá na své dominantní duchovní postavení, ale ve svých oficiálních prohlášeních nehlásala odpor vůči imigrantům, jako to dělají nacionalisté. Je třeba také rozlišovat mezi patrioty a nacionalisty vyznávajícími ruský stát. Lze být patriot a státem pohrdat. V pravoslavné církvi se najdou oba typy. Měl by to pro ně být určitý rozpor, když se třeba na imigraci dívají jinak než biskupové, ovšem církev je hodně členitá a její instituce dost samostatné, takže není problém si najít kněze nebo komunitu, kde jejich názory budou rezonovat.

Ako sa k téme národa a národnosti stavajú nekresťanské náboženstvá a tradície pôsobiace na území dnešného Ruska?

To bychom asi museli brát jeden nesčetný príklad po druhém. Záleží na tom, jak se k nim stát staví. Tak třeba soud v Iževsku letos v létě uložil instruktorce jógy Jekatěrině Kalinkinové pokutu pět tisíc rublů podle článku o nezákonné misijnářské činnosti za pořádání indického svátku Mahášivarátrí. Pět tisíc rublů znamená asi našich 1 450 českých korun. Nezdá se, že by nějaké potíže mělo novopohanské hnutí, které nenavazuje na žádné živé tradice a v podstatě se celé znova „vymýšlí“. Novopohané jsou dost roztržštěni, často se tam vyskytují vyhranění nacionalisté a dávají najevo odpor k cizincům. Muslimové nenarážejí na žádné překážky od státu a sám Putin prohlásil v roce 2018 na setkání s islámskými duchovními, že podporuje „oživení islámského vzdělávání v Rusku“ jako způsob boje proti radikalizaci a „destruktivním“ myšlenkám. „Tradiční islám je nedílnou součástí ruského kulturního kódu a muslimská umma je bezpochyby velmi důležitou součástí mnohonárodnostního ruského národa,“ řekl jim.

Akým spôsobom môžu cirkvi a náboženské spoločnosti pomôcť predchádzať náboženskému nacionalizmu?

Velká náboženství bývají univerzální, mají své stoupence po celé planetě. To samo o sobě dává společné hodnoty a jazyk, z čehož lze vyjít. Samo o sobě to ale nestačí. Pokud příslušníci nějakého národa, dovedeni k tomu svými vůdci, usoudí, že právě ten jejich národ má Bůh obzvláště rád a vyzývá ho k nějakým velkým činům i za cenu útisku druhých, je taková perspektiva ztracena. Potírat náboženský nacionalismus je nekonečné úsilí, protože náboženství je zdrojem identity a emocí a sahá se po něm stejně snadno jako po zbraních. Upřímně řečeno, židovské, křesťanské a islámské tradice mají ve svých pramenech dostatečné množství výroků a příběhů, které něco takového mohou žít. Naštěstí, když to budeme vykládat v celkovém kontextu, je nesmyslnost náboženského nacionalismu jasná.

Ďakujem za rozhovor.

Mgr. Pavol Bargár, M. St., Ph.D. (*1981) pracuje ako vedecký pracovník na Evangelickej teologickej fakulte Univerzity Karlovy v Prahe. Medzi jeho bádateľské záujmy patria vzťah teológie a kultúry, misiológia a interkultúrna teológia a medzináboženské vzťahy.